

Bevezetés a részecskefizikába

Előadássorozat fizikatanárok részére

(CERN, 2014 aug. 19.)

(Pásztor Gabriella helyett)

Horváth Dezső

horvath.dezso@wigner.mta.hu

MTA Wigner Fizikai Kutatóközpont, Budapest
és ATOMKI, Debrecen

Részecskefizika 2: SM és Higgs-bozon

Vázlat

C. A standard modell (SM) ellenőrzése

- Z-szélesség és a 3 család
- A SM diadalmenete
- CPT-invariancia és ellenőrzése

D. A Higgs-bozon felfedezése

- A Compact Muon Solenoid (CMS)
- LHC: p-p ütközések
- A Higgs-bozon megfigyelése

A standard modell

Kölcsönhatások mértékszimetriákból $\rightarrow$ zérus tömegek

Elektromágneses és gyenge kölcsönhatás egyesítése és szétválasztása

a BEH-mechanizmus jótékony közreműködésével

(Igazából Anderson-Brout-Englert-Higgs- Guralnik-Hagen-Kibble mechanizmus, 1963-64)

Vákuumhoz 4-komponensű, szimmetriasértő mező.

Elrontott kombinált mértékszimetriából leválasztunk jó elektromágnesest $\Rightarrow$ zérus tömegű foton, OK!

Maradék: gyenge kölcsönhatás.

BEH-mező 3 szab. foka $\Rightarrow$ Z, W^+ , W^- tömege

Gyenge kölcsönhatás 3 nehéz bozonnal + fermiontömegek

Negyedik szab. fok: nehéz skalár bozon

A tárgyak tömege NEM a BEH-mechanizmustól van,

a nukleonok tömege csaknem tiszta energia!

A standard modell állatkertje

A Z-csúcs ($e^+e^- \rightarrow Z \rightarrow \dots$)

Rezonancia: $E_{CM}^2 = M_Z^2$

$$M_Z = 91.1875 \pm 0.0021 \text{ GeV}$$

Bomlási szélesség:

$$\Gamma_Z = \Gamma_{e^+e^-} + \Gamma_{\mu^+\mu^-} + \Gamma_{\tau^+\tau^-} + \Gamma_{\text{had}} + \Gamma_{\text{inv}}$$

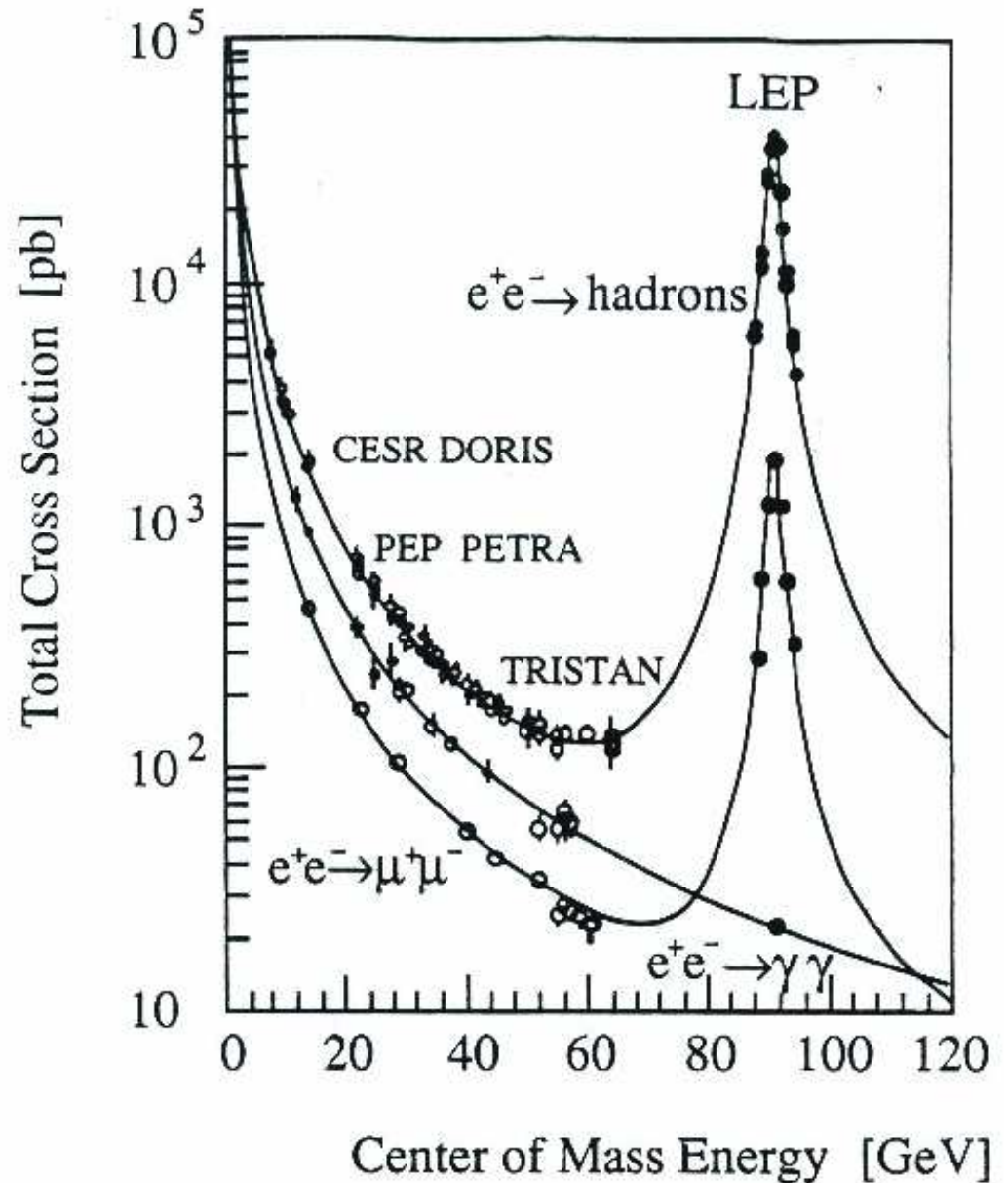
SM mindegyiket megjósolja

Illesztés LEP-adatokhoz $\Rightarrow$

$M_Z, \Gamma_Z, \Gamma(Z \rightarrow \dots)$ vs. E_{CM}

A láthatatlan szélesség:

$$\begin{aligned} \Gamma_{\text{inv}}/\Gamma_Z &= \\ 1 - \Gamma_{\text{hadr}}/\Gamma_Z - 3 \times \Gamma_{e^+e^-}/\Gamma_Z &= \\ &= (20,0 \pm 0.6)\% \end{aligned}$$

A 3 fermioncsalád

A láthatatlan szélesség:

$$\Gamma_{\text{inv}}/\Gamma_Z = (20,0 \pm 0,06)\%$$

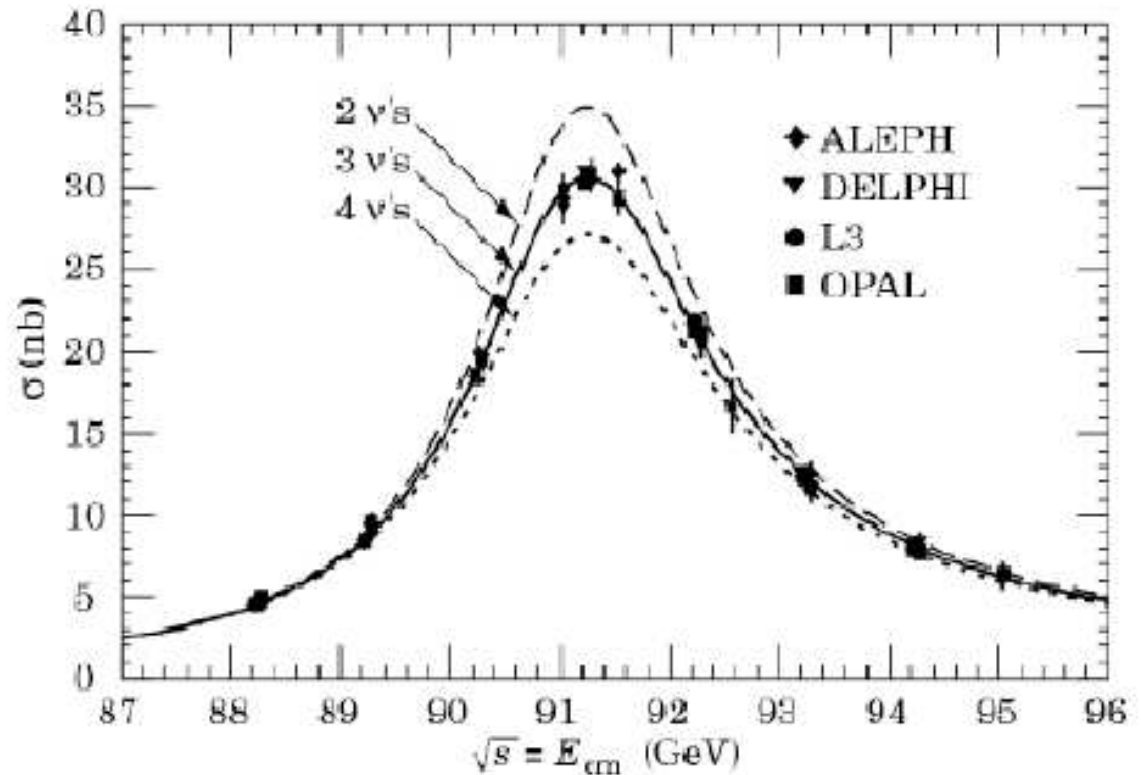
Standard modell: neutrínók

$$\Gamma_{\nu\bar{\nu}} = 1,979 \Gamma_{\ell+\ell^-}$$
$$\text{LEP: } \Gamma_{\ell+\ell^-}/\Gamma_Z = (3,3658 \pm 0,0023)\%$$

Könnyű neutrínók száma:

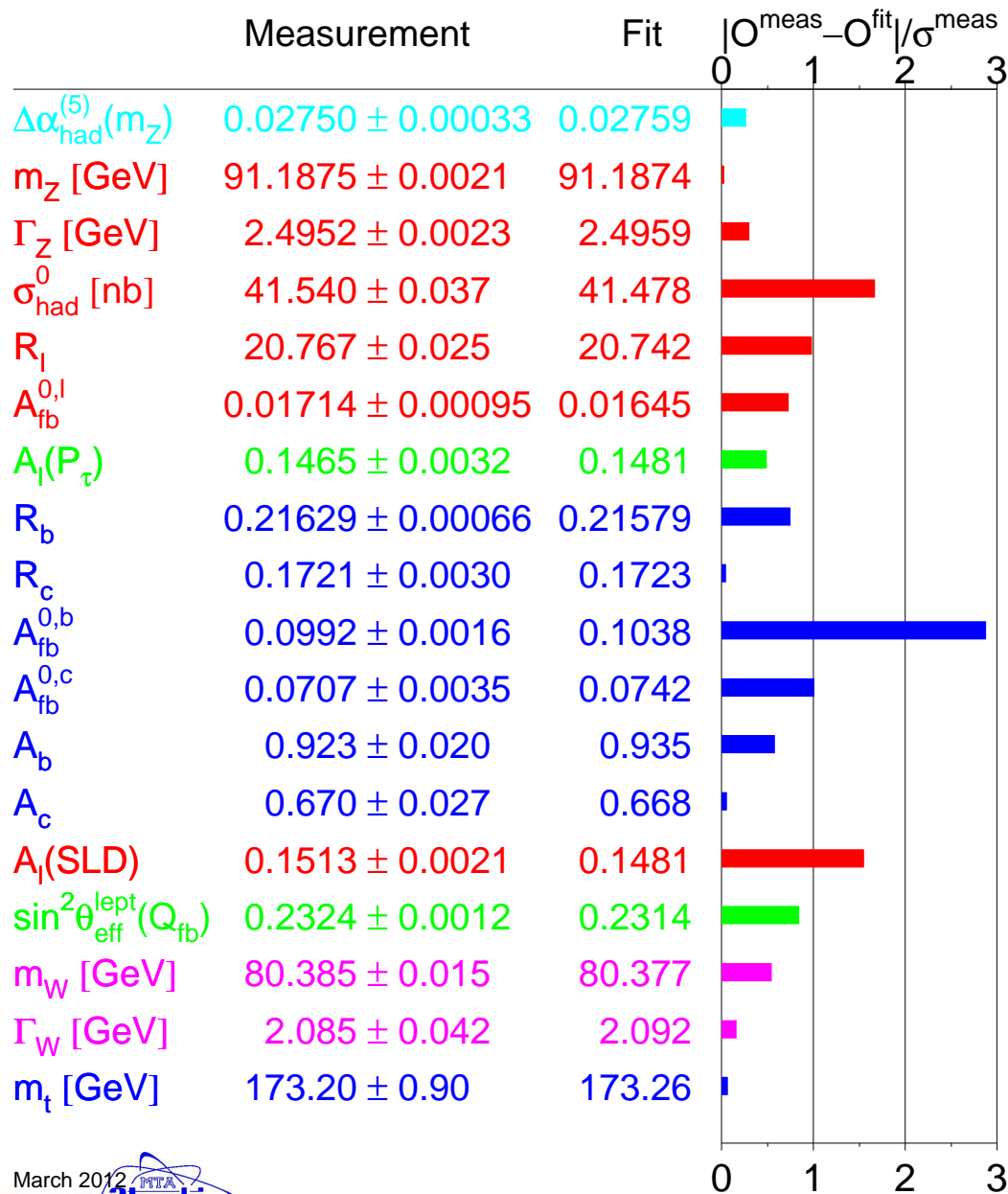
$$N_\nu = \Gamma_{\text{inv}}/\Gamma_{\nu\bar{\nu}} = 3,003 \pm 0,002$$

$\sigma(Z \rightarrow \text{hadrons})$

SM-ben 3 leptoncsalád $\Rightarrow$ 3 kvarkcsalád (össztöltés 0!)

A standard modell diadalmenete

Állapot 2012 óta

Valamennyi kísérlet
sokszáz mérésének
analízise:

$|Mért\text{-számolt}|/\text{szórás}$

Kilógó adat:

$e^+e^- \rightarrow Z \rightarrow b\bar{b}$

előre-hátra aszimmetriája

LEP Electroyenge munkacsoport:

<http://lepewwg.web.cern.ch/>

CPT-invariancia

A térelmélet alaptétele:

$$CPT|p(r, t)\rangle \sim |\bar{p}(-r, -t)\rangle \sim |p(r, t)\rangle$$

azaz szabad **antirészecske** $\sim$ **részecske**,
amely téridőben visszafelé mozog.

CPT sérülése sértené:

- a kölcsönhatások **lokálisát** azaz a **kauzalitást**, vagy
- **unitaritást**, az **anyag, információ, ...** megmaradását,
- vagy a Lorentz-invarianciát.

Elmélet általában: *CPT* nem sérül

De vannak *CPT*-sértő modellek $\Rightarrow$ ellenőrizni

Részecske = – antirészecske ?

- $[m(K^0) - m(\bar{K}^0)]/m(\text{átlag}) < 10^{-18}$
- proton $\sim$ antiproton? (m, q, μ összehasonlítása)
- hidrogén $\sim$ antihidrogén? ($2S - 1S$)

Kétfotonos
spektroszkópia

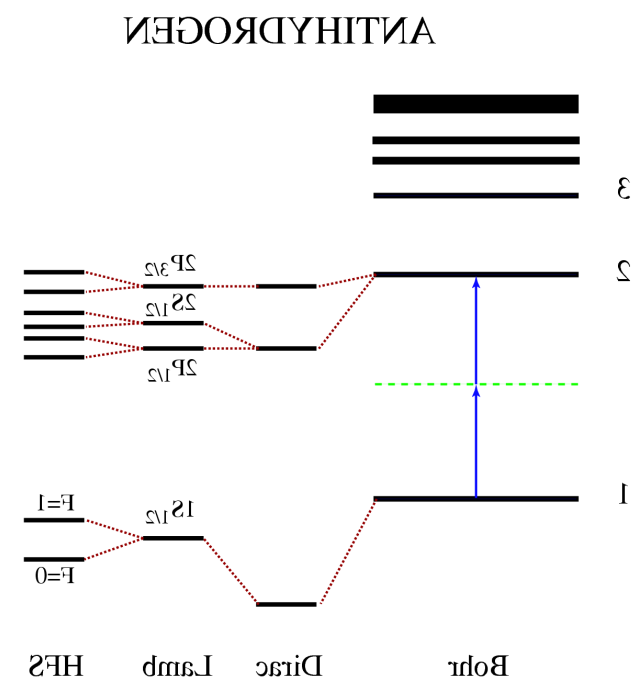
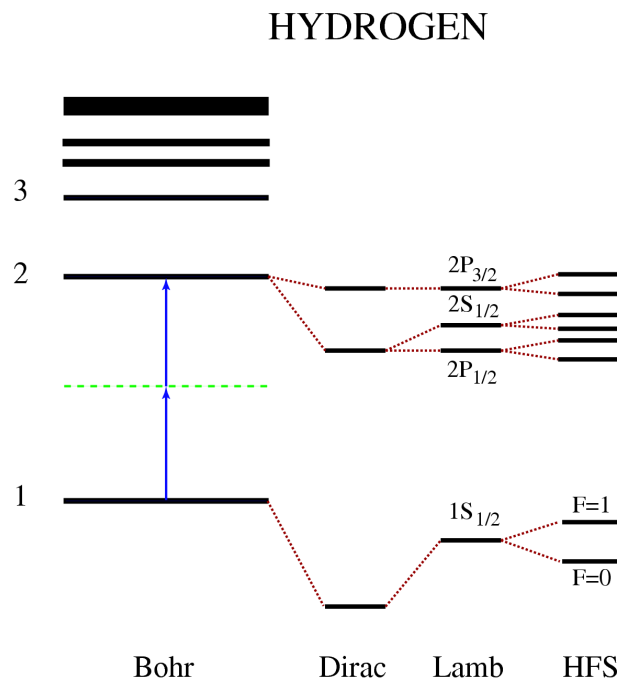

keskeny vonal

ellentétes irányú
lézerek

Doppler-mentes

A CERN antiproton–lassítója (AD)

a *CPT*–invariancia ellenőrzésére épült

Három *CPT*–kísérlet az AD-nál:

ATRAP: $q(\bar{p})/m(\bar{p}) \leftrightarrow q(p)/m(p)$
 $\bar{H}(2S - 1S) \leftrightarrow H(2S - 1S)$

ALPHA: $\bar{H}(2S - 1S) \leftrightarrow H(2S - 1S)$

ASACUSA:

$$q(\bar{p})^2 m(\bar{p}) \leftrightarrow q(p)^2 m(p)$$
$$\mu_e(\bar{p}) \leftrightarrow \mu_e(p)$$

Vörös: működik, zöld: tervben

ASACUSA: Atomic Spectroscopy And Collisions Using Slow Antiprotons

Tokió, RIKEN, Aarhus, Bécs, Brescia, Budapest, Debrecen, München

5 magyar résztvevő

Az antiproton tömege és töltése

Protoné jól ismert:

$$m(p)/m(e) = 1836.15267261(85)$$

$$q(e) = 1.602176462(63) \text{ C}$$

$$\text{Pontosság: } 5 \cdot 10^{-10} \text{ és } 4 \cdot 10^{-8}$$

Relatív mérés: proton $\Leftrightarrow$ antiproton

Ciklotron-frekvencia csapdában $\rightarrow q/m$

TRAP (LEAR) $\Rightarrow$ ATRAP (AD)

Harvard, Jülich, München, Szöul

Atomi átmenetek energiája $\bar{p}$ -atomban:

$$E_n \approx -m_{\text{red}} c^2 (Z\alpha)^2 / (2n^2) \rightarrow m \cdot q^2$$

PS-205 (LEAR) $\Rightarrow$ ASACUSA (AD)

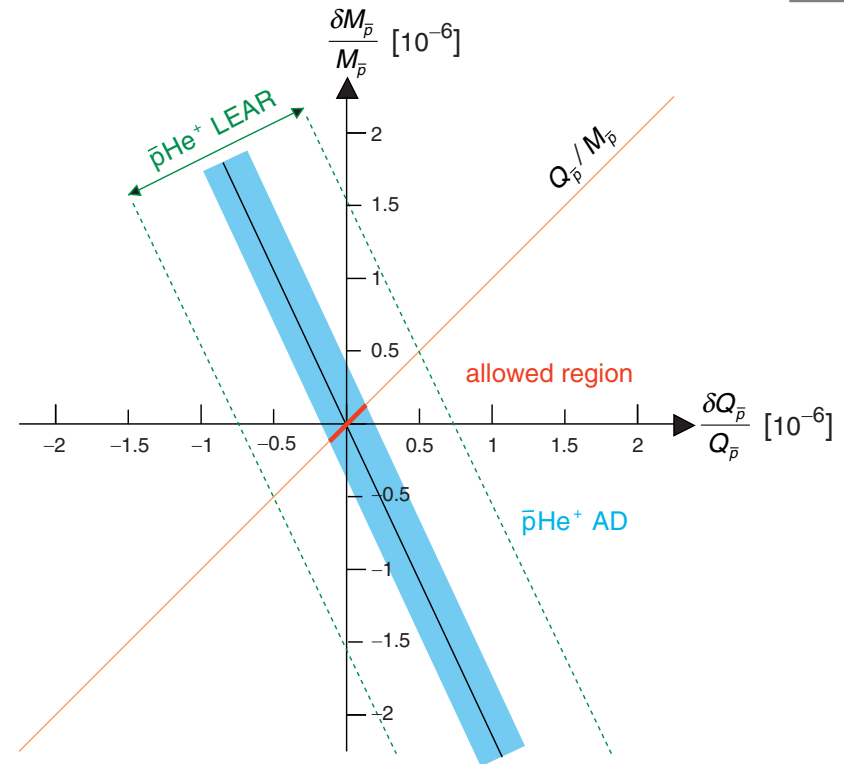
Felső határ CPT -sértésre: 2 ppb (2×10^{-9})

M. Hori, A. Sótér, D. Barna, A. Dax, R.S. Hayano, S.

Friedreich, B. Juhász, T. Pask, E. Widmann, D.

Horváth, L. Venturelli, N. Zurlo:

Nature 475 (2011) 484-488

Tokió
Asakusa-
negyede
télén

CMS (Compact Muon Solenoid) detektor

Súly: 14000 tonna, kétszer annyi vas, mint Eiffel-toronyban

A legnagyobb szupravezető szolenoid:

belső átmérő 6 m, $B = 4$ Tesla

3275 fizikus (44 magyar), 790 mérnök és technikus 41 ország 179 intézményéből (USA > Olaszo. > Németo. > Oroszo.)

Detektorépítésben magyar részvétel:

Müondetektorok pozicionáló rendszere:

DE Kisérleti Fizikai Int. és ATOMKI

Előreszórt részecskék észlelése: (*Hadron Forward calorimeter, HF*)

Készült USA-RU-TR-HU együttműködésben: RMKI, Budapest

Az első leeresztett CMS-detektorrész: 2006. nov. 11.

Adatkezelés: Worldwide LHC Computing Grid

Tier-2 állomás Budapesten, Tier-3 Debrecenben

Munka 160 müonkamrán

Béni Noémi és Szillási Zoltán (Debrecen)

HF: kvarcszálak acélban

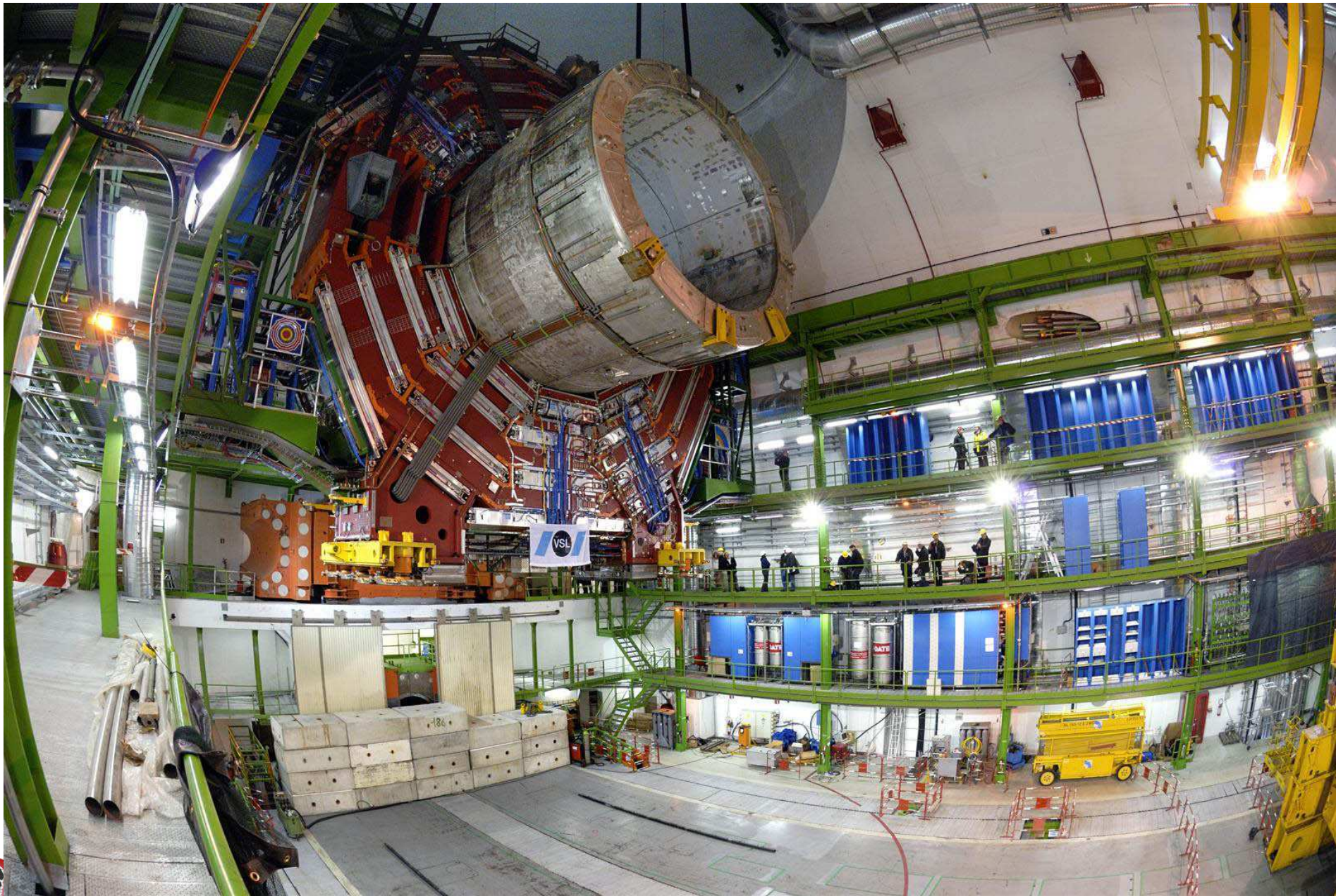

Minden CERN-es magyar fűzte

Szálkalibráció kész darabon

A CMS mágnesese

LHC: a Jó, a Rossz és a Csúf

Jó

Hatalmas felfedezési potenciál:
nagy energia, sokféle ütközés
óriási nyalábintenzitás.

Rossz

Az érdekesebb dolgok előfordulási
gyakorisága nagyon kicsi
($10^{-6} - 10^{-3}$)

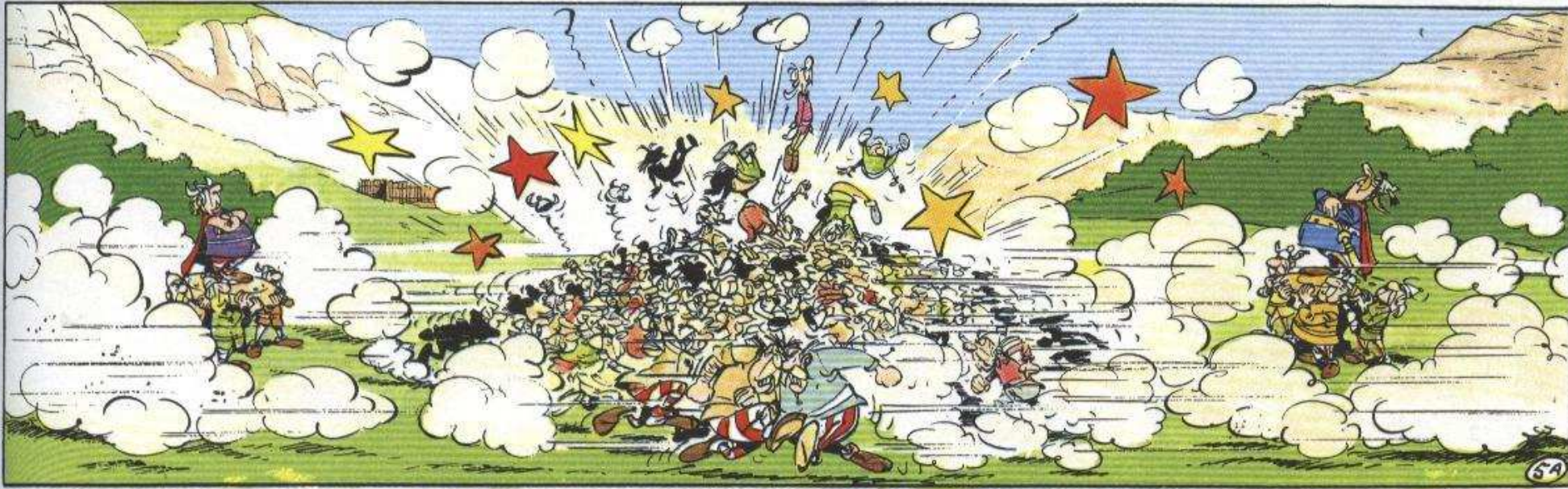

Csúf

Az érdekes folyamat mellett
eseményenként még 10-20 p-p
ütközés, hatalmas kombinatorikus
háttér.

LHC: A p-p ütközések bonyolultak!

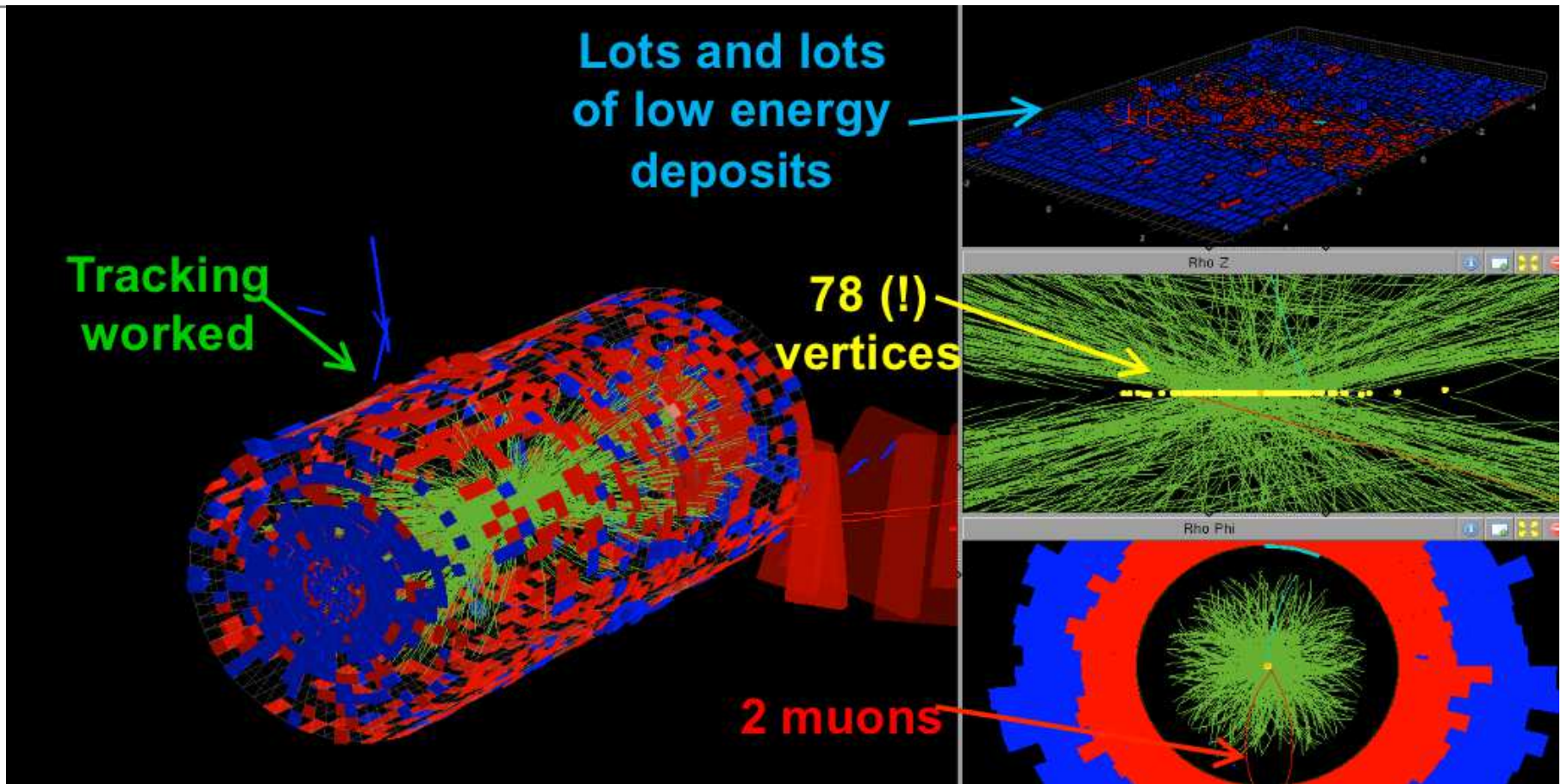

A relativisztikus proton impulzusának
felét kvarkok, másik felét gluonok adják

p-p ütközés = kiterjedt, összetett objektumoké

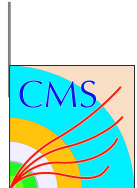
$e^+ - e^- \Leftrightarrow p - p \sim$ acélgolyó $\Leftrightarrow$ túrógombóc

CMS: 78 p-p ütközés egyszerre!

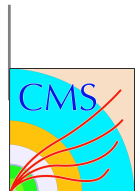
Sok p-p ütközés lehet ugyanabban az eseményben (csomag-ütközésben).

Rekord: 78 azonosított p-p ütközés. Csak müonok miatt felírva.

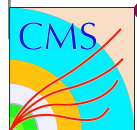
Viccek a Higgs-bozonról, előtte

- A bárba besétál egy Higgs-bozon.
Azt mondja neki a csapos: *Vigyázzon, magát sokan keresik!*
- A bárba besétál egy Higgs-bozon. A csapos nem érti...
- Szeretnék végre látni egy jó Higgs-bozonos viccet. Biztosan létezik, de évekbe telhet, amíg rátalálunk
- A templomba besétál egy Higgs-bozon. Azt mondja neki a pap: *Magát nem szívesen látjuk itt.. Mire ő: Pedig nélkülem itt soha nem lesz tömeg!*
Angolul: *But without me how can you have mass?*
(Mass: súlyos tömeg, embertömeg, mise)

Viccek a Higgs-bozonról, utána

- A bárba besétál egy Higgs-bozon. Csapos: *Mi van?* mire ő: *ÉN!!*
- A Higgs-bozon felfedezése rossz viccek ősrobbanásához vezetett.
- A Higgs-bozon felfedezését a fizikusok *tömegesen* ünnepelték.
- A Higgs-mező szabályozása valóban lehetővé tenné a *tömegpusztító* fegyvereket.
- Nem tudom, mi a csuda az, de klassz, hogy felfedezték!
- Gondosan ellenőrizni kell. A múltkor is azt hittem, Higgs-bozont találtam az ágyam alatt, de csak egy üveggolyó volt.
- Összeveszett a top-kvark a Higgs-bozonnal. A kvark elrohant, mert a bozon csak a súlyát emlegette, semmi mást nem mondott magáról.
- Jó, hogy megvagy, Isten-részecske. Én csak egy átlagember vagyok, aki nem ért téged.

Magyarázatok, analógiák

Mozgás közegben

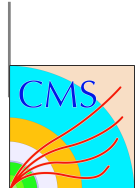
Vízben futás, híresség fékeződése emberek között. Megmagyarázza a különböző tömegeket, de nem a BEH-mezőben való mozgás hozza létre a részecske tömegét.

Elektromos mező

Töltött részecskére hat, semlegesre nem. A BEH-mező a legtöbb részecskével kölcsönhatásba lép, tömeget adva nekik, a fotonnal és a gluonokkal viszont nem, azoknak zérus marad a tömege.

Szivárvány

Vákuumban mindenféle fénynek azonos a sebessége, közegben viszont felbomlik: a kölcsönhatás (szóródás) miatt a hosszabb hullámhosszú kevésbé szóródik, gyorsabban halad. Különböző részecskékre a BEH-mező különbözőképpen hat, ezért különböző a tömegük.

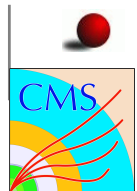

Spontán szimmetriasértés: a történet

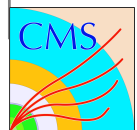
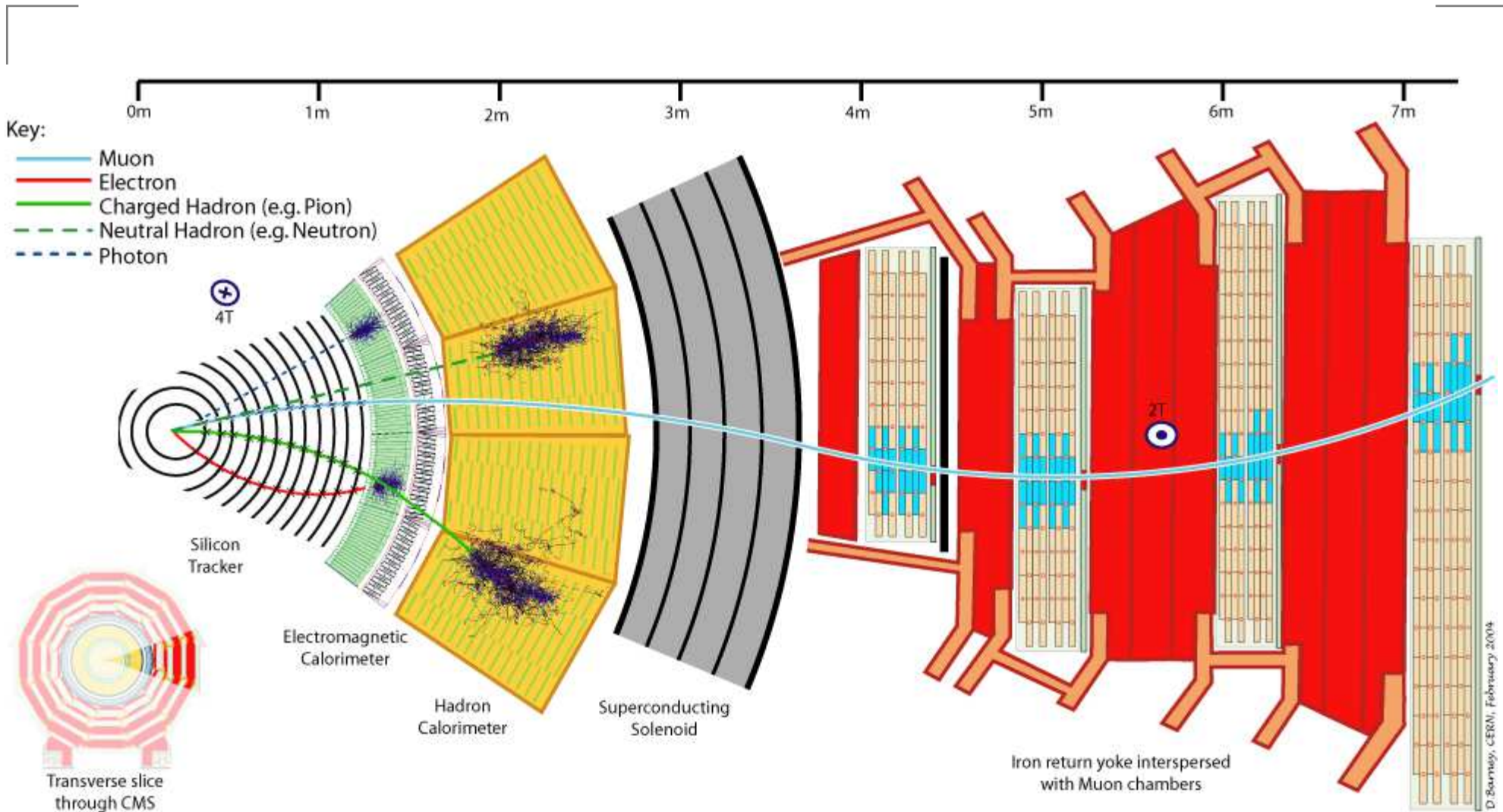
- Mechanizmus: Anderson javasolja 1963-ban
- Kidolgozzák és publikálják:
  - F. Englert és R. Brout: 1964.08.31.
  - P. Higgs: 1964.09.15.
  - G.S. Guralnik, C.R. Hagen és T.W.B. Kibble: 1964.11.16.
- Skalár bozon: Peter Higgs, 1964-65
- Bozon megfigyelve: ATLAS és CMS, 2012
- Nobel-díj: F. Englert és P. Higgs, 2013

Az elnevezés (vitatéma)

- Igazságos: Higgs-bozon, BEH-mechanizmus
- Igazságtalan: Higgs-mechanizmus, -potenciál, -mező

Kalorimetria: a CMS-detektor szelete

A SM Higgs–bozonja

Spin nélküli, semleges, nehéz részecske
kvantumszámok nélkül

A SM megadja a keletkezési és bomlási valószínűségeit.

Tömegfüggő, pl. fermion–párra bomlásé

$$\sigma(H \rightarrow f\bar{f}) \sim m_f^2 / m_W^2$$

A legnehezebb elérhető fermionokra bomlik

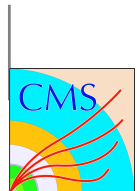
Tömeget a SM nem jósol, csak limitál:

$$30 \text{ GeV} < m_H < 500 \text{ GeV}$$

Megfigyelnünk 2012 előtt nem sikerült.

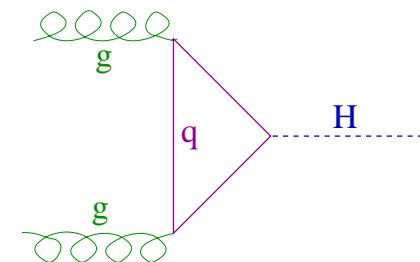
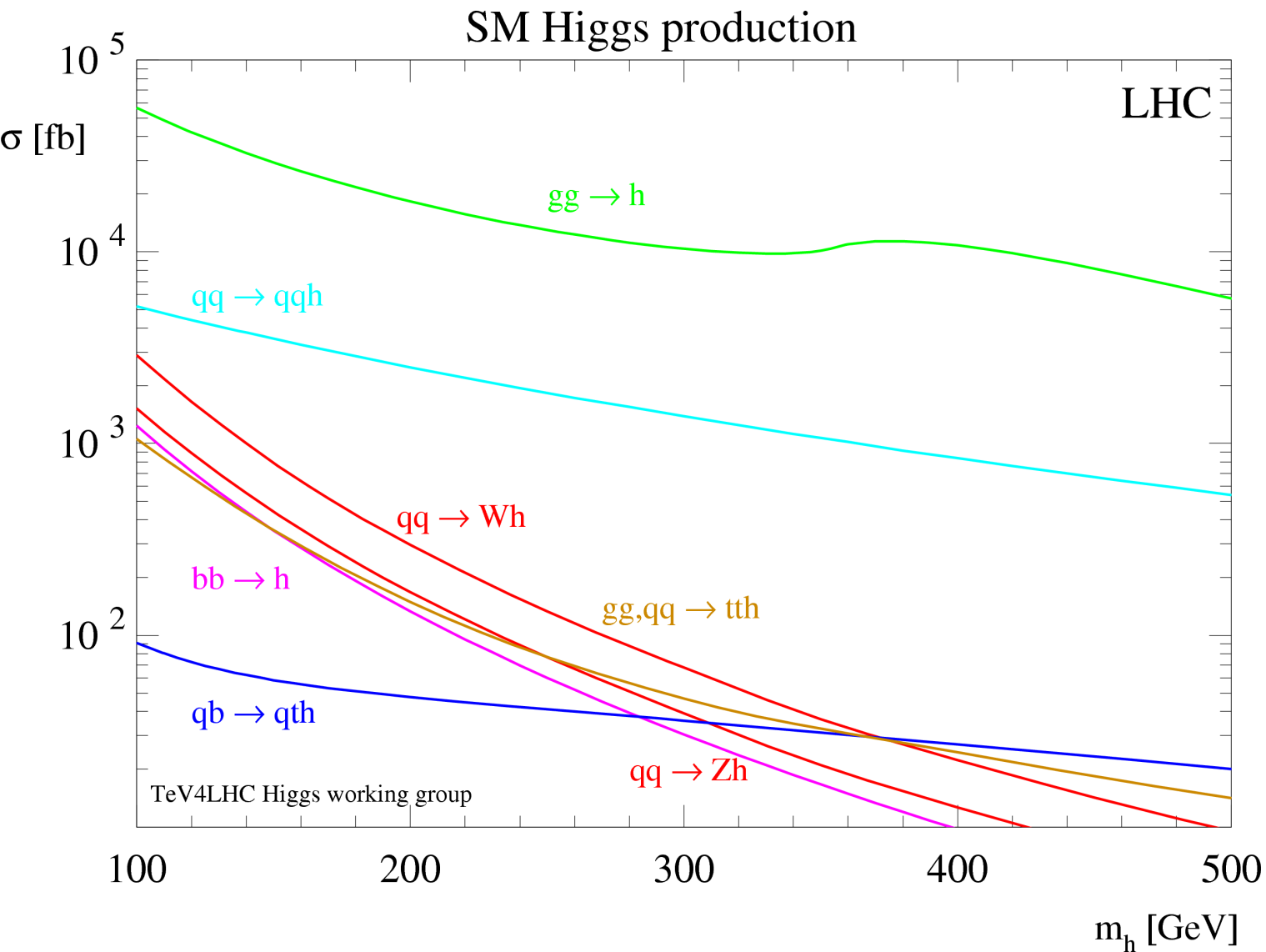
$$\text{LEP: } m_H > 114.4 \text{ GeV}$$

SM: muszáj léteznie!

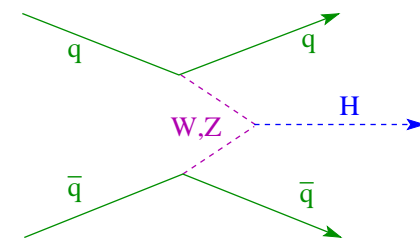

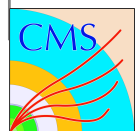
Higgs-bozon keltése az LHC-nál

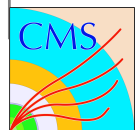
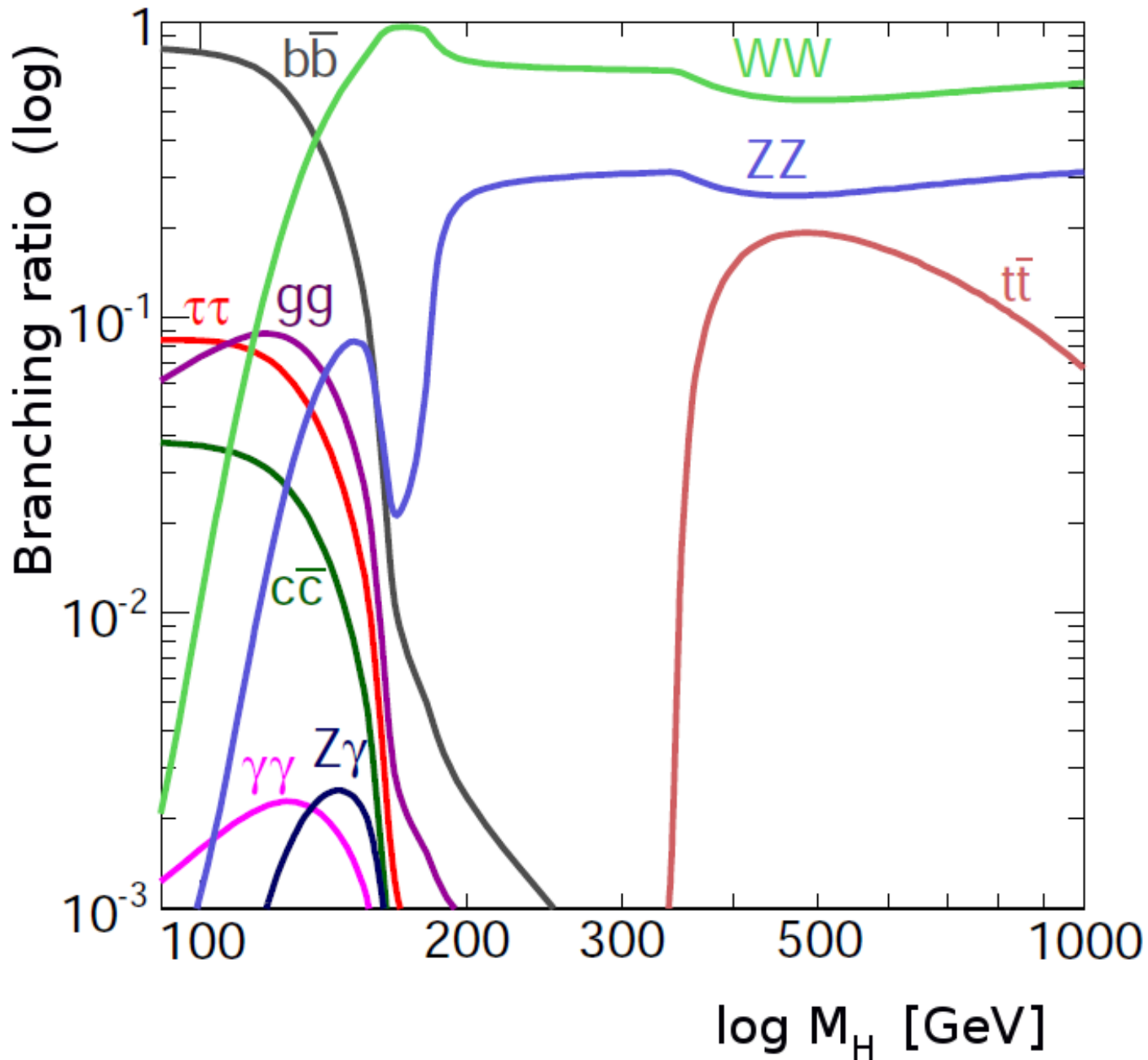
gluon-fúzió

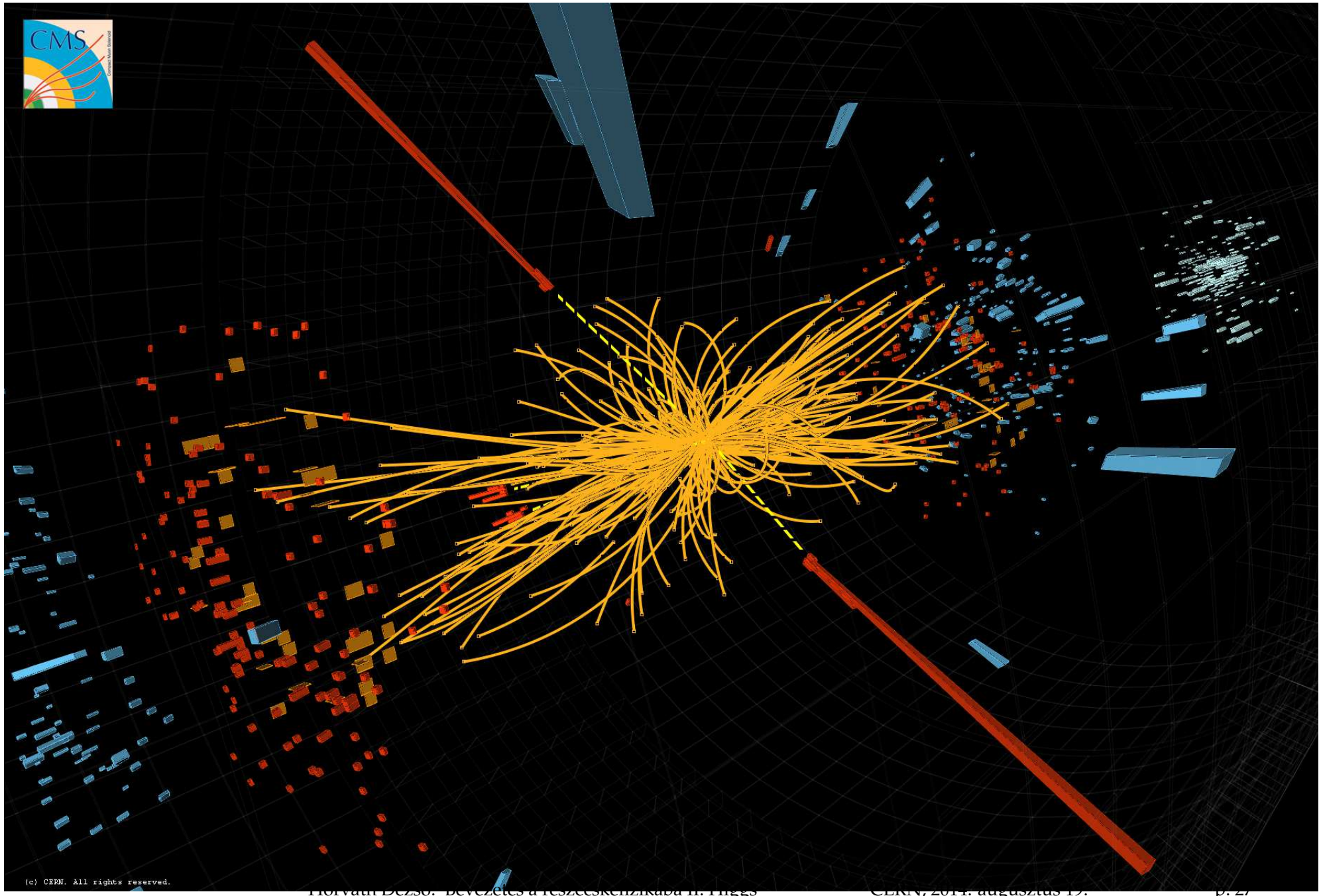
vektorbozon-fúzió

A Higgs-bomlás csatornáit

CMS-esemény: $H \rightarrow \gamma\gamma$ jelölt

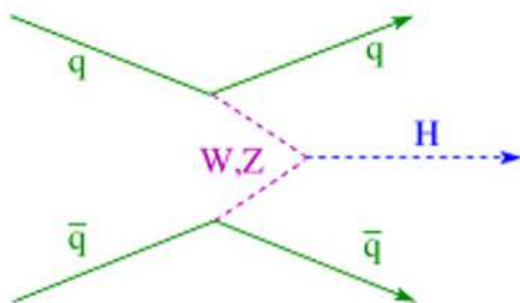
2012 július 4: valami van!

ATLAS és CMS, 7 és 8 TeV ütközési energián, $H \rightarrow \gamma\gamma$ és $H \rightarrow ZZ \rightarrow \ell^+\ell^-\ell^+\ell^-$ csatornában, $m \approx 125$ GeV tömegnél statisztikusan jelentősen (kísérletenként 5σ szignifikanciával) lát egy új H részecskét a SM Higgs-bozonjának megfelelő tulajdonságokkal.

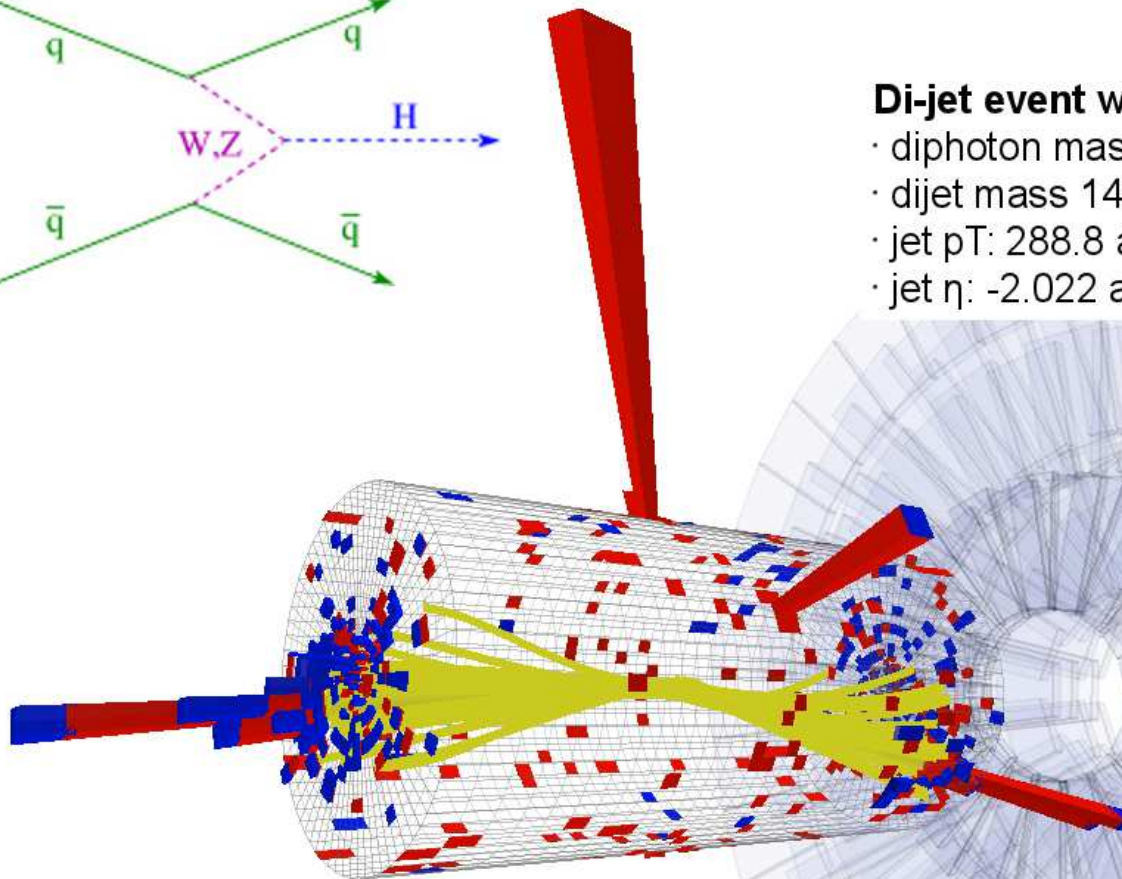
François Englert és Peter Higgs első találkozója

CMS: $H \rightarrow \gamma\gamma$ (VBF)

Di-jet event with:

- diphoton mass 121.9 GeV
- dijet mass 1460 GeV
- jet pT: 288.8 and 189.1 GeV
- jet η : -2.022 and 1.860

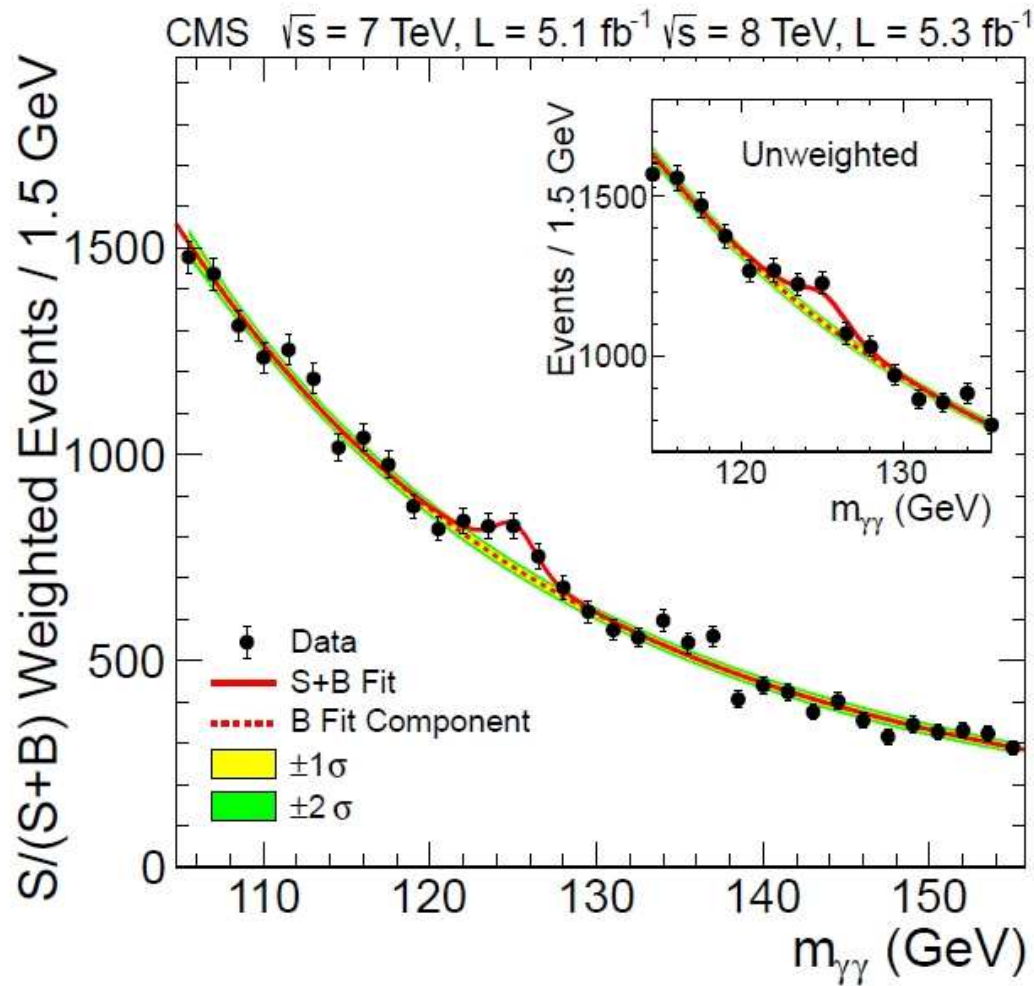

CMS Experiment at LHC, CERN
Data recorded: Mon Sep 26 20:18:07 2011 CEST
Run/Event: 177201 / 625786854
Lumi section: 450

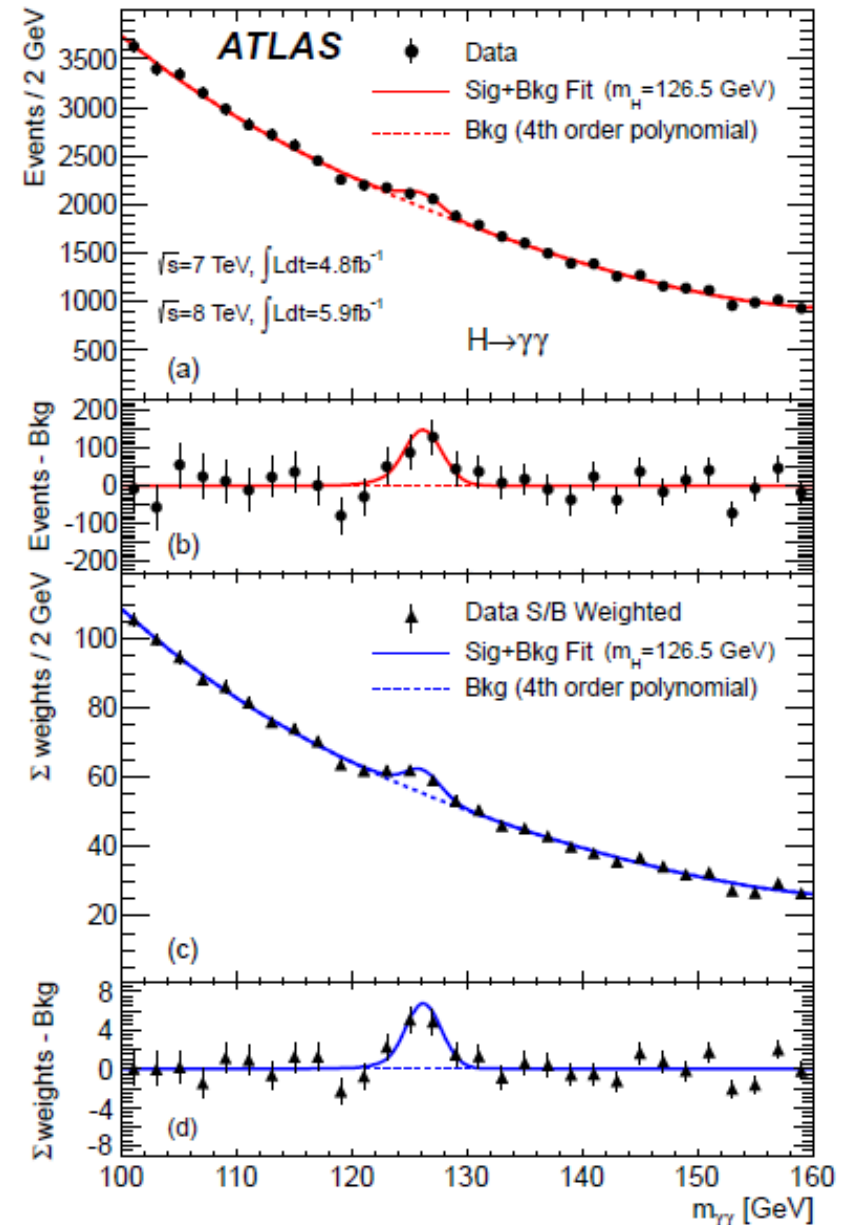
Bomlási pont a $\gamma\gamma$ invariáns tömeg meghatározásához:
Vektorbozon-fúziós események két hadronzápóra.

H $\rightarrow$ $\gamma\gamma$ tömegeloszlása

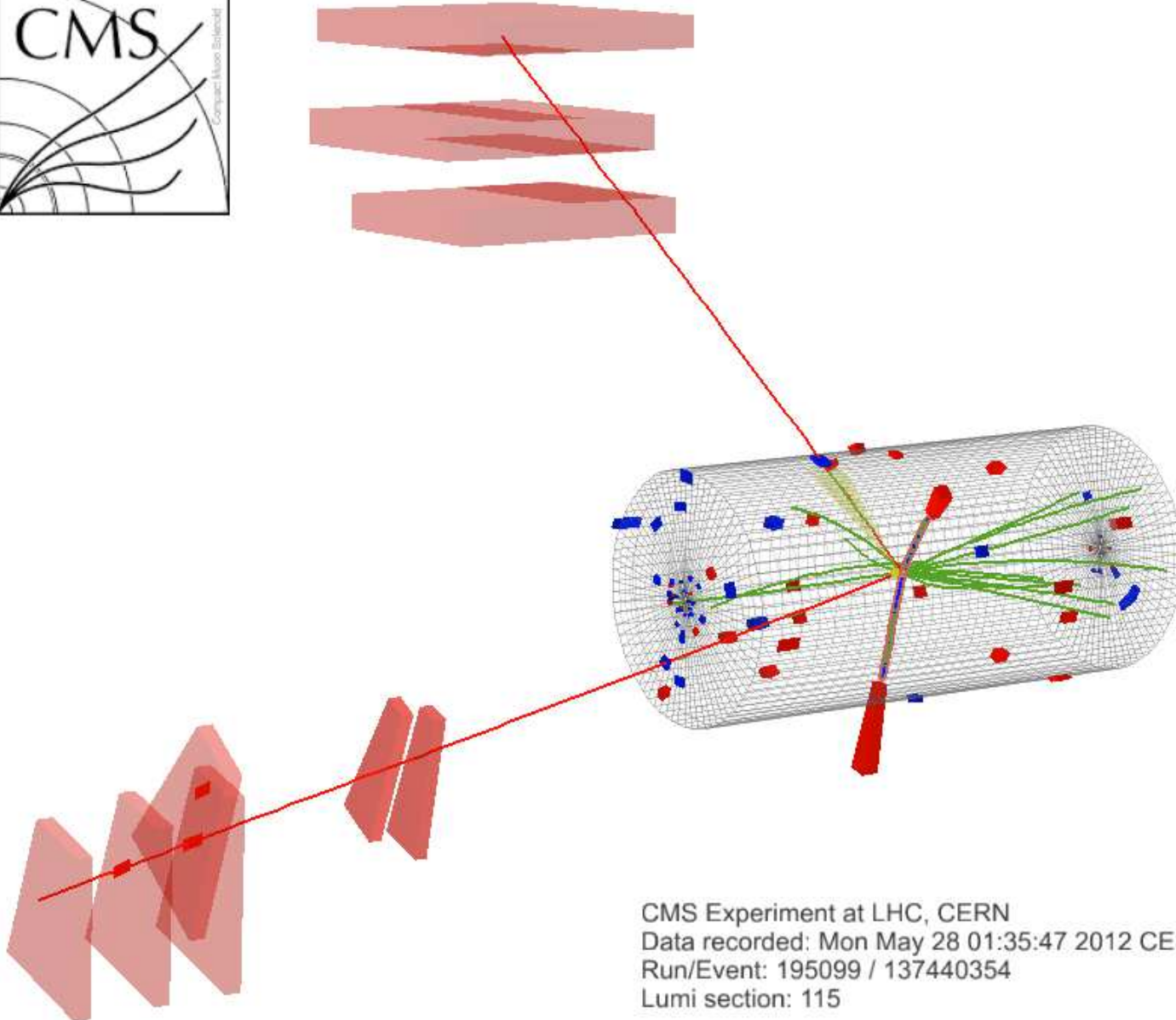
CMS

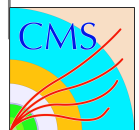
ATLAS $\Rightarrow$

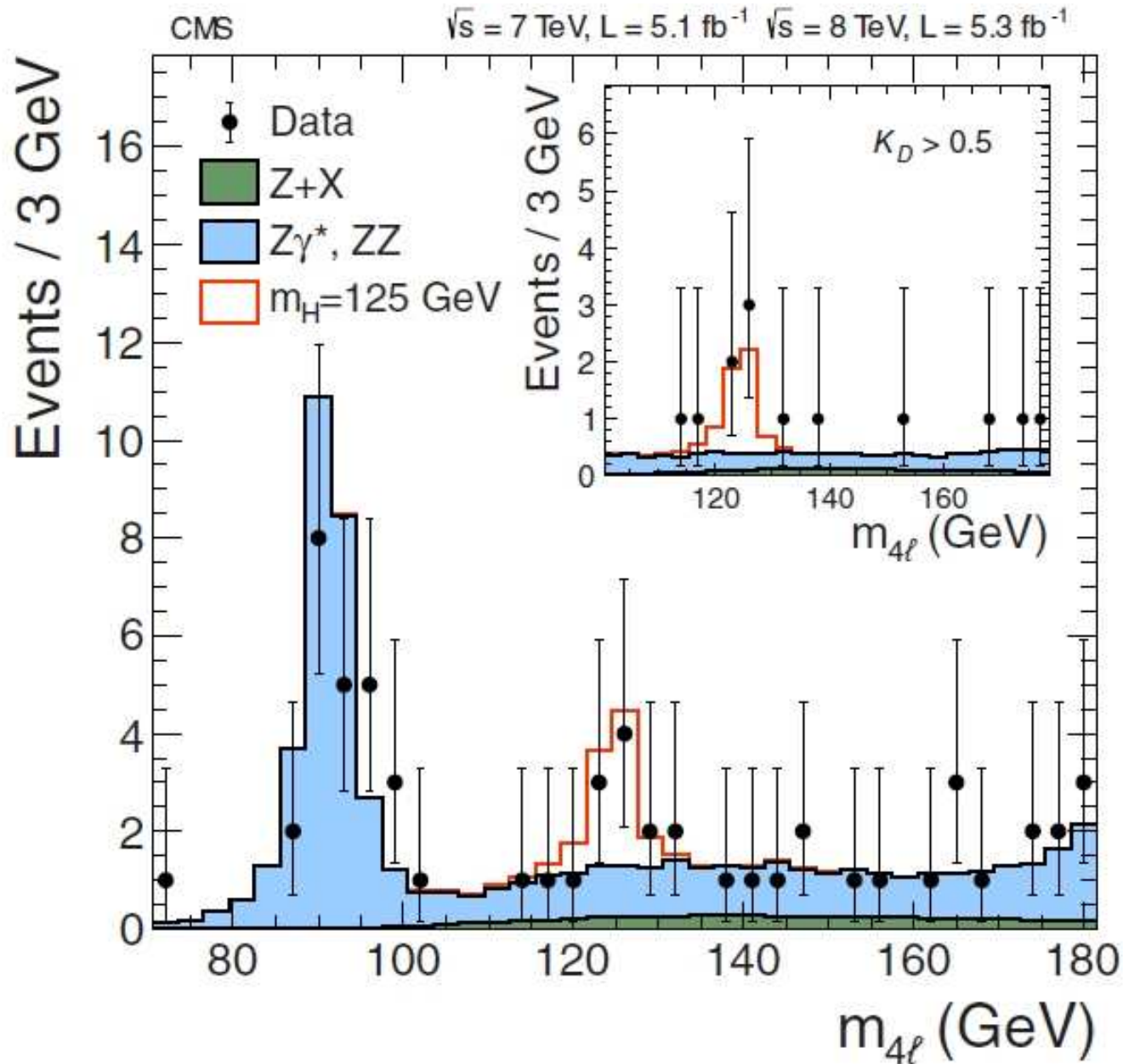
CMS: $H \rightarrow ZZ^* \rightarrow e^+e^- \mu^+ \mu^-$

CMS Experiment at LHC, CERN
Data recorded: Mon May 28 01:35:47 2012 CEST
Run/Event: 195099 / 137440354
Lumi section: 115

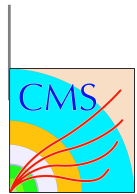
CMS: $H \rightarrow ZZ^* \rightarrow \ell^+ \ell^- \ell^+ \ell^-$

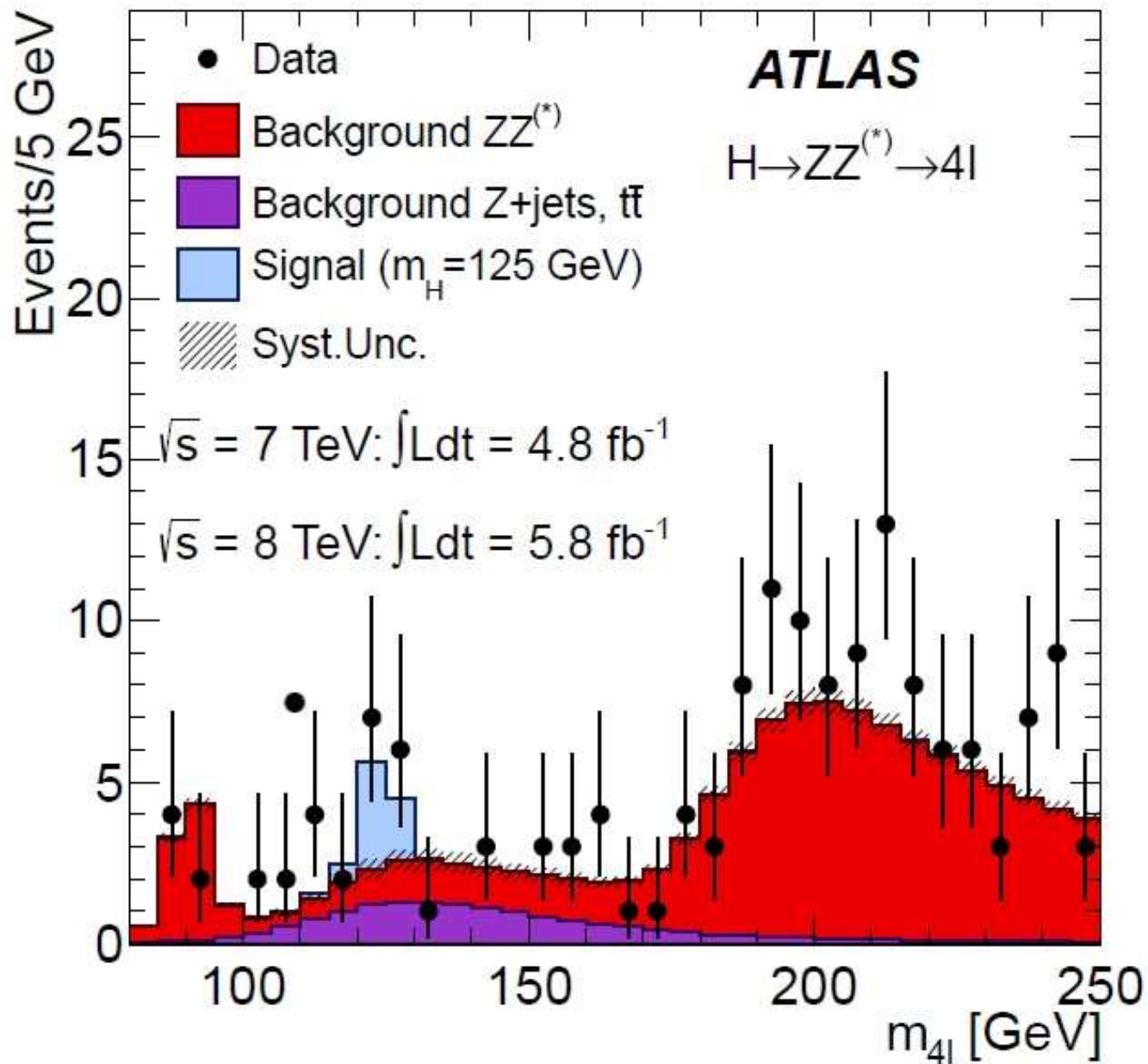

CMS: $H \rightarrow ZZ^* \rightarrow \ell^+ \ell^- \ell^+ \ell^-$

CMS : $H \rightarrow ZZ^* \rightarrow \ell^+ \ell^- \ell^+ \ell^-$ animated

ATLAS: $H \rightarrow ZZ^* \rightarrow l^+l^-l^+l^-$

Ez a SM Higgs-bozonja?

A Higgs-bozon tömege, 2014:

ATLAS: 125.36 ± 0.37 (stat) ± 0.18 (syst) GeV

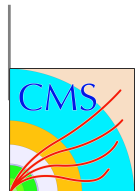
CMS: $125.03 \left\{ \begin{array}{l} +0.26 \\ -0.27 \end{array} \right\}$ (stat) $\left\{ \begin{array}{l} +0.13 \\ -0.15 \end{array} \right\}$ (syst) GeV

Relatív jelerősség a SM jóslatához képest:

CMS: 1.00 ± 0.09 (stat) $\left\{ \begin{array}{l} +0.08 \\ -0.07 \end{array} \right\}$ (theo) ± 0.07 (syst)

Nagyon úgy néz ki, hogy a SM Higgs-bozonját találtuk meg.
Minden megfigyelt tulajdonsága arra vall

SAJNOS!!

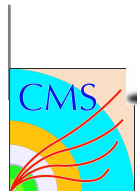

Hogyan jutottunk idáig?

- CMS szándéknyilatkozat: 1992 (475 szerző)
- Technikai tervek (8 többszáz oldalas mű): 1995–2005
- Detektor jórészt felépítve a felszínen: 2000-2006
- Leeresztés darabokban, összerakás, befejezés: 2006-2008
- LHC elindul: 2008 (katasztrófa, javítás), majd 2009.
- 2010: 7 TeV, összegyűjtött luminozitás 0.04 fb^{-1}
- 2011: 7 TeV, 5.6 fb^{-1}
- 2012 április – december: 8 TeV, $\sim 25 \text{ fb}^{-1}$

LHC fejlődése:

- 2010 → 2011: 140-szeres luminozitás
- 2011 → 2012: 7 → 8 TeV, cca. ötszörös luminozitás

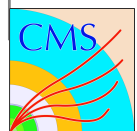
CMS-vezérlő, 2012 május 2, 15h 45p

<http://cms.web.cern.ch/content/cms-control-room-webcams>

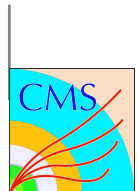
DCS-koordinátor: Szillási Zoltán, ATOMKI; DQM-felügyelő: HD

Ügyelet (ül): Spanyol, holland, kínai (hölgyek!), orosz, francia, magyar

ATLAS és CMS: barátságos versengés

- Az amerikai Tevatronnál, amit az egyik kísérlet felfedezett, a másik később gyakran megcáfolta.
- ATLAS és CMS megállapodott, hogy ha valamelyik felfedez valamit, a szóvivő elmondja a főigazgatónak, aki odahívja a másik szóvivőt és megkéri, ellenőrizzék. Erre most nem volt szükség.
- CMS és ATLAS megállapodott, hogy nem használja a „Discovery” (*felfedezés*) szót, csak az „Observation”-t (*megfigyelés*).
- Egy időben, egymás után mondjuk el az új eredményeket, előre megállapodott menetrend alapján.
- Azonos folyóirat ugyanazon számában publikáltuk az új részecske (Higgs-bozon) megfigyelését.

Fizikai Nobel-díj, 2013

A fizikai Nobel-díjat François Englert and Peter W. Higgs kapta „azon mechanizmus elméleti felfedezéséért, amely hozzájárul ahhoz, hogy megértsük a szubatomi részecskék tömegének eredetét, és amelyet mostanában megerősített a megjósolt alapvető részecske felfedezésével a CERN Nagy hadron-ütköztetőjénél az ATLAS és CMS kísérlet”.

Rolf-Dieter Heuer, a CERN főigazgatója, bejelenti a Nobel-díjat az ATLAS és CMS közös irodaépületében.

